

Inleiding

De mogelijkheid van een samengaan van antirevolutionairen, christelijk-historischen en rooms-katholieken¹ in één partijverband is velen lange tijd onwaarschijnlijk voorgekomen. Zo schreef het katholieke dagblad *De Tijd/De Maasbode* in juni 1959 in een hoofdredactioneel commentaar: 'Wie getuige is van de kennelijk met niet geringe emotionaliteit geladen politieke tegenstellingen onder de op christelijke grondslag georganiseerde kinderen der Reformatie, ziet weinig heil in een op gang brengen van een gesprek over een nog weidser plan, namelijk over de wenselijkheid van een Nederlandse CDU, die protestanten en katholieken zou omvatten, zoals de laatste tijd hier en daar werd geprobeerd. Een dergelijke partijformatie zou een "miracle hollandais" zijn, waarin – ook los van de reserves jegens mirakels bij een deel der betrokkenen – niemand kan geloven.'² Ook toen de drie politieke groeperingen echter reeds een aantal jaren officieel met elkaar in gesprek waren geweest in achtereenvolgens de Groep van Achttien en de Contactraad, en in de zomer van 1973 een pre-federatief verband waren aangegaan, gaven J.Th.J. van den Berg en H.A.A. Molleman het hoofdstuk over de christen-democratische samenwerking uit hun boek *Crisis in de Nederlandse politiek* (1974) als titel mee: 'Sterven in elkaars armen'.³ Nog in 1979 – goed een jaar voor de fusie – schreef R.E.M. Irving, tenslotte, in het aan Nederland gewijde hoofdstuk uit zijn studie *The Christian Democratic Parties of Western Europe*: 'In spite of the relative success of the CDA at the general election of 1977, and the reasonable degree of ideological unity within the federation, it is unlikely that the three confessional parties will merge fully in the near future.'⁴ De onderhavige studie is gewijd aan een reconstructie van het politieke proces dat heeft geleid tot de samensmelting, in 1980, van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), de Christelijk-Historische Unie (CHU) en de Katholieke Volkspartij (KVP) tot het Christen Democratisch Appèl (CDA).⁵ Tegen de achtergrond van het bovenstaande luidt de centrale probleemstelling ervan als volgt: hoe is het in Nederland – nadat antirevolutionairen,

christelijk-historischen en katholieken gedurende vele tientallen jaren organisatorisch gescheiden waren opgetrokken – in 1980 tot de oprichting van een christen-democratische eenheidspartij gekomen en wat waren de voornaamste integrerende, respectievelijk complicerende, factoren in dit eenwordingsproces?

De behandeling van de vraag hoe het in Nederland in 1980 tot de oprichting van een christen-democratische eenheidspartij is gekomen, vindt plaats in de hoofdstukken 2 tot en met 6 van de studie. Deze hoofdstukken, die de periode 1952-1980 beslaan en in hoofdzaak chronologisch van opzet zijn, worden voorafgegaan door een hoofdstuk over de confessionele⁶ partijvorming in Nederland tot 1952. Het is binnen het bestek van de onderhavige studie vanzelfsprekend niet mogelijk, en trouwens ook niet nodig,⁷ de geschiedenis van dit verschijnsel, die circa 1830 begint, in extenso te behandelen. In het eerste hoofdstuk beperk ik mij daarom tot een schets van enkele hoofdlijnen van de geschiedenis van de drie politieke groeperingen die in 1980 zijn opgegaan in het CDA en hun onderlinge verhoudingen tot 1952. Daarbij komt ook het verzuilde⁸ karakter van de Nederlandse samenleving en politiek in deze periode ter sprake. Er worden in dit hoofdstuk geen nieuwe gegevens gepresenteerd. De behandeling geschiedt op basis van de bestaande literatuur. In het zevende en laatste hoofdstuk van de studie wordt de chronologie verlaten en worden de voornaamste integrerende, respectievelijk complicerende, factoren in het eenwordingsproces in kaart gebracht. Tevens worden in dit hoofdstuk, bij wijze van epiloog, enkele opmerkingen gemaakt over de positie van het CDA als christen-democratische partij in de gedeeltelijk ontzuilde Nederlandse samenleving van dit moment. Door de zeven hoofdstukken heen lopen als een rode draad de discussies binnen en tussen ARP, CHU, KVP en CDA-in-wording onderling over grondslag en politieke koers – de twee voornaamste identificatiepunten van confessionele en christen-democratische partijen.⁹ De keuze van een jaar waarin achteraf gezien de geschiedenis van de totstandkoming van het CDA een aanvang heeft genomen, is een enigszins arbitraire aangelegenheid.¹⁰ Er lijken echter verschillende redenen aanwezig om, wanneer deze keuze dan toch moet worden gemaakt, het jaar 1952 daarvoor te nemen. Internationaal markeert dit jaar het begin van de samenwerking tussen ARP, CHU en KVP in Europees verband. Binnenslands vormde de uitslag van de Tweede-Kamerverkiezingen van 1952

voor tenminste twee van de drie thans in het CDA verenigde politieke groeperingen – de ARP en de KVP – een eerste aanwijzing dat er verschuivingen in de tot dan toe betrekkelijk stabiele kiezersvoorkeuren op komst konden zijn, terwijl met de toetreding van de ARP tot het derde kabinet-Drees in dat jaar bovendien een in het licht van het onderwerp van deze studie belangrijke nieuwe episode in de geschiedenis van deze partij begon.¹¹

Markeert het jaar 1952 derhalve de overgang tussen de hoofdstukken 1 en 2 van dit boek, bij de verdere hoofdstukindeling is uitgegaan van een vijftal fasen, die – terugkijkend – kunnen worden onderscheiden in het politieke proces dat heeft geleid tot de totstandkoming van het CDA. In de eerste fase, die de periode van 1952 tot 1966 bestrijkt, groeide geleidelijk de idee van een samenwerking van antirevolutionairen, christelijk-historischen en katholieken in christen-democratisch verband (hoofdstuk 2, 'Waarheen ARP, CHU en KVP?'). In de tweede fase, van 1966 tot 1971, gingen delegaties van ARP, CHU en KVP voor het eerst officieel met elkaar in gesprek om de mogelijkheden van een dergelijke samenwerking af te tasten, hetgeen uitmondde in het besluit van de drie partijen bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1971 uit te komen met een gemeenschappelijk urgentieprogramma (hoofdstuk 3, 'De Groep van Achttien'). De derde fase, van 1971 tot 1975, leidde via een voortzetting van het officiële gesprek tot een (pre-)federatief verband tussen de drie partijen (hoofdstuk 4, 'De Contactraad'). In de vierde fase, de jaren 1975 en 1976 omvattend, besloten ARP, CHU en KVP, na intensieve discussies, om gezamenlijk de Tweede-Kamerverkiezingen van 1977 in te gaan (hoofdstuk 5, 'Om de gemeenschappelijke lijst'). In de vijfde en laatste fase, van 1976 tot 1980, overwonnen de drie partijen de resterende hindernissen op weg naar de fusie (hoofdstuk 6, 'De laatste voorbereidingen').

De totstandkoming van het CDA is een complex proces geweest, dat niet los kan worden gezien van kerkelijke, theologische, maatschappelijke en politieke veranderingen die zich in Nederland na de Tweede Wereldoorlog hebben voltrokken. In het bijzonder dient in dit verband te worden gewezen op de oecumene, het door paus Johannes XXIII bijeengeroepen Tweede Vaticaanse Concilie (1962-1965) en het daarop gevolgde Pastoraal Concilie van de Nederlandse Kerkprovincie te Noordwijkerhout (1968-1970) en de – ten dele met elkaar samenhangende – pro-

cessen van secularisatie, ontkerkelijking, deconfessionalisering en ontzuiling in de Nederlandse samenleving.¹² In dit boek wordt op deze veranderingen als zodanig, mede omdat daarover reeds de nodige literatuur bestaat,¹³ niet of slechts terloops ingegaan. De reconstructie van het CDA-fusieproces zal hoofdzakelijk plaatsvinden aan de hand van de ontwikkelingen binnen en tussen de drie confessionele partijorganisaties onderling op nationaal niveau.

Ten behoeve van deze studie heb ik de partij- en, voorzover aanwezig, fractie-archieven van ARP, CHU, KVP en CDA-in-wording alsmede enkele persoonlijke archieven in kunnen zien en hebben 38 direct dan wel indirect bij het fusieproces betrokken personen zich bereid getoond tot een vraagggesprek.¹⁴ De betrokkenen waren echter – begrijpelijkerwijze – als regel niet bereid c.q. niet in de gelegenheid thans reeds (alle) persoonlijke aantekeningen en documenten ter beschikking te stellen. Het als gevolg hiervan enigszins voorlopige karakter van mijn behandeling van het onderwerp wegend tegen het belang dat het onderwerp als zodanig heeft voor de studie van de naoorlogse politieke en parlementaire geschiedenis van Nederland in het algemeen en de Nederlandse christen-democratie in het bijzonder, heb ik gemeend de voorkeur te moeten geven aan het thans publiceren van dit boek boven het wachten tot de geschiedenis van de totstandkoming van het CDA op een gegeven moment volledig kan worden geschreven, zo dit ooit mogelijk zal zijn.

Noten

1. Hoewel het correcter zou zijn de aanduiding 'rooms-katholieken' te blijven gebruiken – ook protestanten beschouwen zich immers als 'katholiek', dat wil zeggen als behorend tot de heilige, algemene, christelijke kerk –, wordt in deze studie, waarin het accent ligt op het staatkundige optreden van deze bevolkingsgroep, verder de aanduiding 'katholieken' gebruikt.
2. Het commentaar, dat verscheen op 4 juni 1959, was mede een reactie op een oproep van de toenmalige AR-partijvoorzitter W.P. Berghuis tot 'het bevorderen van een doelbewust samenspel en het op elkander afstemmen van het beleid der drie daarvoor in aanmerking komende partijen onder vooropstelling van ieders eigen zelfstandigheid'. Zie par. 2.8.
3. J.Th.J. van den Berg en H.A.A. Molleman, *Crisis in de Nederlandse politiek* (Alphen aan den Rijn 1974) 84-94.
4. R.E.M. Irving, *The Christian Democratic Parties of Western Europe* (Londen 1979) 210. Vgl. ook 212.

5. Zie H. Borstlap en C.J. Klop (red.), *De groei naar het CDA. Momenten en impressies uit dertien bewogen jaren* (Franeker 1980). Zie hiernaast onder meer J.Th.J. van den Berg, 'Het CDA en de politieke dekonfessionalisering in Nederland', *Ons erfdeel* 22 (1979) 712-719; Martijn de Rijk, 'Het moeilijke ontstaan van een brede centrumpartij', *Socialisme en Democratie* 39 (1982) 333-340; D. Corporaal, 'De totstandkoming van het CDA', in: P.L. Dijk, P. van Dijke, J.M.H.J. Hemels, W.L.A. van Tuyl van Serooskerken, A.J. van 't Veer (red.), *Besturen in verandering. Handboek voor verenigingen, stichtingen en andere vrijwillige organisaties* (Alphen aan den Rijn en Brussel 1980-1987) 9.5.2-1 – 9.5.2-21. Van dit laatste hoofdstuk heb ik ook een uitgebreidere, ongepubliceerde versie ingezien.
6. De constituerende partijen van het CDA waren geen van alle, zoals het in 1948 opgerichte Gereformeerd Politiek Verbond (GPV), rechtstreeks gebaseerd op een confessie, d.i. een kerkelijke geloofsbelijdenis. Wanneer zij in deze studie, bij gebrek aan een betere aanduiding en om zoveel mogelijk aan te sluiten bij de in de historische en politicologische literatuur gangbare terminologie, niettemin als 'confessionele' partijen worden aangeduid, is dat in de ruimere betekenis van godsdienstige partijen, die politiek wens-ten te bedrijven vanuit specifieke antirevolutionaire, christelijk-historische dan wel katholieke beginselen.
7. Zie, naast de in hoofdstuk 1 te noemen literatuur over elk van de drie politieke groeperingen afzonderlijk, onder meer L.W.G. Scholten e.a., *De confessionelen. Ontstaan en ontwikkeling van de christelijke partijen* (Utrecht 1968); Paul Luykx en Hans Righart (red.), *Van de pastorie naar het toren-tje. Een eeuw confessionele politiek* ('s-Gravenhage 1991).
8. De literatuur over 'verzuiling' is omvangrijk. Voor een systematische bibliografie, zie M.P.C.M. van Schendelen (ed.), *Consociationalism, Pillarization and Conflict Management in the Low Countries* (Meppel 1984), the-manummer *Acta Politica* 19 (1984) 161-175. In het kader van deze studie wordt onder 'verzuiling' verstaan het verschijnsel, dat in het bijzonder de orthodox-protestantse, katholieke en socialistische volksgroepen zich in de tweede helft van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw geleidelijk verenigden in enkele betrekkelijk sterk van elkaar gescheiden, geïntegreerde complexen van maatschappelijk-politieke organisaties en instellingen op levensbeschouwelijke grondslag. Vgl. A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (5e herziene druk; Amsterdam 1984) 34-35.
9. Vgl. C.S.L. Janse, 'Spanningen in de KVP', *Acta Politica* 3 (1967-1968) 269-285, aldaar 274. Letterlijk spreekt Janse van 'de levensbeschouwelijke beginselen' en 'het politieke program'. In dit boek worden, zoals in het algemeen ook in de discussies binnen en tussen de drie confessionele partijen onderling gebeurde, de termen 'uitgangspunt' en 'grondslag' als synoniemen beschouwd. 'Uitgangspunten', daarentegen, staat voor politieke beginselen. Over de overeenkomsten en verschillen tussen confessionele en christen-democratische partijen, zie par. 7.2.
10. Naast het in deze studie gekozen jaar 1952, zouden – om telkens andere redenen – bijvoorbeeld ook de jaren 1947, 1956, 1959, 1967 of 1973 als beginpunt kunnen zijn gebruikt. In 1947 vond de oprichting plaats van de Nouvelles Equipes Internationales (NEI), waarin weldra vertegenwoordigers van ARP, CHU en KVP met elkaar zouden samenwerken; in 1956 werd J.

Schouten als ARP-partijvoorzitter opgevolgd door Berghuis, die een belangrijke rol heeft gespeeld in de beginfase van het eenwordingsproces; in 1959 hield C.P.M. Romme een rede voor de KVP-partijraad waarin hij sprak over de mogelijkheid van het opstellen van een gemeenschappelijk nationaal verkiezingsprogramma door ARP, CHU en KVP; in 1967 startten de eerste officiële besprekingen tussen deze partijen in de Groep van Achttien; in 1973, tenslotte, gingen ARP, CHU en KVP een pre-federatief verband aan.

11. Vgl. D. Bosscher, *Om de erfenis van Colijn. De ARP op de grens van twee werelden 1939-1952* (Dissertatie Rijksuniversiteit te Groningen; Alphen aan den Rijn 1980). Zowel J. Hendriks, in zijn dissertatie *De emancipatie van de gereformeerden. Sociologische bijdrage tot de verklaring van enige kenmerken van het huidige gereformeerde volksdeel* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam; Alphen aan den Rijn 1971), als J.M.G. Thurlings, in zijn studie *De wankele zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme* (2e druk; Nijmegen 1978), laat de zogeheten 'open fase' in de ontwikkelingsgang van de onderscheiden volksgroepen ingaan in de eerste helft van de jaren vijftig, respectievelijk omstreeks het jaar 1950 en in 1954. Voorts valt op, dat Michael P. Fogarty het laatste hoofdstuk uit zijn standaardwerk *Christian Democracy in Western Europe 1820-1953* (Londen 1957), onder meer met het oog op de ontwikkelingen in Nederland tijdens en na de Doorbraak, reeds als titel meegaf: 'From 1950: Is a New Orientation in Sight?'
12. Onder 'secularisatie' wordt hier verstaan het in algemene zin losraken van God door mens en samenleving; onder 'ontkerkelijking' de afname van het aantal leden van de officiële kerkgenootschappen; onder 'deconfessionalisering' het losser worden van de relatie tussen het behoren tot een bepaalde godsdienstige zuil en/of kerkelijke gezindte en het stemmen op de daarmee corresponderende confessionele politieke partij; onder 'ontzuiling' de ontbinding van de tamelijk sterk van elkaar gescheiden, geïntegreerde complexen van maatschappelijk-politieke organisaties en instellingen op levensbeschouwelijke grondslag van de verschillende volksgroepen.
13. Zie onder meer H. Daalder, *Politisering en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek* (Assen 1974); D.P. Blok e.a. (red.), *Algemene geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem 1977-1983), deel 15; R.B. Andeweg, *Dutch Voters Adrift. On Explanations of Electoral Change 1963-1977* (Dissertatie Rijksuniversiteit te Leiden; Meppel 1982); J.C.H. Blom en G.N. van der Plaats (red.), *Wederopbouw, welvaart en onrust. Nederland in de jaren vijftig en zestig* (Houten 1986); H. Daalder, 'Zestig jaar Nederland (1926-1986)', in: J.H. van den Heuvel e.a., *Een vrij zinnige verhouding. De VPRO en Nederland, 1926-1986* (Baarn 1986) 9-71, herdrukt in: H. Daalder, *Politiek en historie. Opstellen over Nederlandse politiek en vergelijkende politieke wetenschap* (Amsterdam 1990) 203-258.
14. Zie het overzicht van geraadpleegde bronnen en literatuur aan het eind van deze studie.

De liquidatiecommissie van de ARP, het bestuur van het CDA en het bestuur van de CDA-Tweede-Kamerfractie stelden als enige voorwaarde voor het gebruik van respectievelijk het ARP-, het CDA-partij- en het CDA-fractie-archief, dat de eindtekst van het manuscript ter inzage zou worden gegeven, om erop toe te kunnen zien dat door publikatie geen onnodige

schade zou worden toegebracht aan personen. Dezelfde voorwaarde gold voor de archieven van mevr. M.A.M. Klompé, G.C. van Niftrik, C.P.M. Romme en H.W. Tilanus, met het oog waarop het manuscript is voorgelegd aan de Algemene Rijksarchivaris. Aan de raadpleging van (gedeelten van) de overige archieven waren geen bijzondere voorwaarden verbonden.

In de door mij ingeziene archieven van L.A.H. Albering, C.F. Kleisterlee, Van Niftrik en J.G. Stokman heb ik anders dan ik verwachtte geen in het licht van de probleemstelling van deze studie relevante gegevens aangetroffen.

Tenslotte zij hier opgemerkt, dat tot de herziening van de statuten van de ARP op 13 maart 1971 het dagelijks bestuur van deze partij 'moderamen' heette, het partijbestuur 'centraal comité' en de partijraad 'partijconvent'. Bij deze zelfde gelegenheid werd de 'deputatenvergadering' (het congres) afgeschaft.